

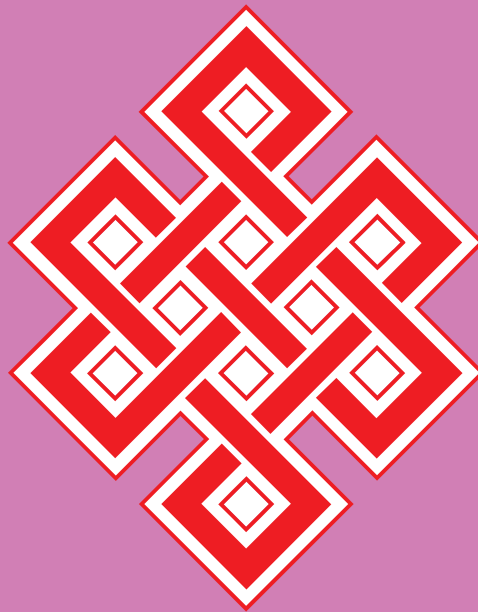
The Journal of Nepal-Japan Studies

Vol. IV

2020

No. 2

Symbolic Mark

Continuity of Friendship

Sakai Lions Club and Imanishi Memorial Fellowship Trust, Nepal

Managed By
Japanese Universities Alumni Association Nepal (JUAAN)

जापानको उच्च आर्थिक
बृद्धिपछिको मन्दीको अवस्थाः
नेपालले सिक्नुपर्ने पाठ
(The Economic Slowdown of
Japan after High Growth:
Lessons for Nepal)

डा. डमरुबल्लभ पौडेल
(Dr. Damaru Ballabha Paudel)

Abstract

Japan experienced high growth in the 1970s. The high growth was sought after the policy and institutional reform after World War II followed by favorable homogeneous social structure, high tech human resources, the aspiration of Western learning with Japanese spirit, economic nationalism and inheritance tax system. The sustainable high economic growth brought economic development, prosperity and high living standard for Japanese people. However, after high growth era, Japan experienced bubble economy in 1990s. The asset bubble was due to the false boom in real estate sector which was not sustainable. When the bubble burst, Japan experienced economic turmoil and the Japanese economy started its downturn. Excessive investment in real estate, lack of risk management in financial system, dependence of local government on central government's subsidies, decreasing investment in research and development of new and innovative products, aged society orientation, decreasing family values and non-motivated youth population are some of the major causes of slowdown in Japanese economy. In this article, the causes and consequences of both high growth and slowdown are analyzed and applicable implications are drawn for Nepali economy.

Nepal, a developing country, is not comparable with a developed country like Japan. However, some of the positive evidences for high growth and the negative side clues of slowdown can be important lessons for the economic development of Nepal. Nepal, recently with stable government, is focusing on economic agenda. With a slogan of "Prosperous Nepal, Happy Nepali", Nepal is persuading measures for high economic growth. In this course, some of the events experienced by Japan may be good examples

for Nepal. The best practices of Japanese people to save money and invest it for capital formation, high investment in human capital, hardworking culture, nationalistic economic views, professionalism, honesty and commitment in work are the positive sides to learn. Similarly, Nepal can learn risk management in asset and proper use of macroeconomic policy to control bubble economy.

पृष्ठभूमि

अमेरिका र चीनपछि विश्वमा सबैभन्दा ठूलो अर्थतन्त्र जापानको अर्थतन्त्र हो । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको तथ्याङ्क (आइएमएफ, २०२०) अनुसार जापानको सन् २०१९ को कूल गार्हस्थ्य उत्पादन ५.४ ट्रिलियन डलर र आर्थिक वृद्धि एक प्रतिशत भन्दा कम (०.९) छ । आकारको हिसाबले ६१ औं ठूलो जापान जनसंख्याका आधारमा ११ औं ठूलो मुलुक (१२ करोड ६५ लाख) मानिन्छ । समृद्धिको शिखरमा पुगेको जापानी अर्थतन्त्र हालैका दशकमा खस्कंदै गएको सन्दर्भमा यहाँ चर्चा गरिएको छ ।

दोस्रो विश्व युद्ध र समृद्धिको सुरुवात

विख्यात अर्थशास्त्री तथा टोकियो विश्वविद्यालयका प्राध्यापक ताकातोसी इतो (इतो, २००१) का अनुसार जापानी साम्राज्य तेह्रौं शताब्दीको सामन्तवादबाट क्रमशः सत्रौं शताब्दीमा तोकुगावा सोगुनेट (एदो काल) मा प्रवेश गर्‍यो । यसकालमा डाइम्यो (स्थानीय सामन्त) को शासन थियो । नेपालको राणाकालमा जस्तै राजालाई शक्तिहीन बनाएर तोकुगावा परिवारका १५ शासकहरूले सन् १६०३ देखि २६४ वर्षसम्म शासन गरे । सन् १८६८ मा मेइजी सम्राटले सोगुनलाई प्रतिस्थापन गरेपछि जापानमा आधुनिक युगको सुरुवात भयो । सन् १८८५ मा नागरिक सरकार बन्यो र सन् १८८९ मा मेइजी संविधान लागू भई त्यसको एक वर्षपछि पहिलो संसदको निर्वाचन भयो । दोस्रो विश्वयुद्धताका नै आर्थिक विकासको आधार तयार भएको जापानमा दोस्रो विश्वयुद्धपछि तीव्र आर्थिक वृद्धि भयो ।

आर्थिक समृद्धिको युग

दोस्रो विश्वयुद्धपछि सन् १९४५ अगष्टमा जापानले आत्मसमर्पण गरेदेखि का छ वर्ष र साढे आठ महिनाको अवधिलाई जापानको अकुपेसन इरा भनिन्छ । यसअवधिमा जापानमा सुप्रीम कमान्डर अफ एलाइड पावर्सको शासन चल्यो । फ्लाथ (२०१४) का अनुसार सन् १९४५ को अगष्टदेखि सन् १९५१ को अप्रिलसम्म जनरल डग्लस म्याक आर्थर र त्यसपछि सन् १९५२ अप्रिलसम्म जनरल माथ्यू वि. रिज्वेले वासिङ्गटनको निर्देशनमा जापानको शासन चलाए । सन् १९५२ अप्रिलमा अमेरिकाले जापानको सार्वभौमसत्ता जापानलाई हस्तान्तरण गर्‍यो ।

विश्व बैंक (२०१९) का अनुसार सन् १९६१ मा १२ प्रतिशतले वृद्धि भएको जापानको अर्थतन्त्र सन् १९६८ मा १३ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । सन् १९६२ देखि सन् २०१६ सम्म दश वर्षको अन्तरालको

वृद्धिदर तालिका १ मा देखाइएको छ । पछिल्लो चरणमा न्यून आर्थिकवृद्धि भएको जापानमा सन् १९५० देखि सन् १९७३ सम्म औसतमा १० प्रतिशतले आर्थिक वृद्धि भएकोले जापानको अर्थतन्त्र सात वर्षमा नै दुगुना हुँदै गयो । गोर्डन (२००३) का अनुसार उत्पादनका साधनको कुशल उपयोगका कारण यो वृद्धि सम्भव भएको थियो । जापानमा औद्योगिकक्षेत्र र कृषिक्षेत्रको संगसंगै विकास भएको हो । प्रविधिको विकाससंगै कृषिक्षेत्रको उत्पादकत्व बढ्नुका साथै कृषिमा बढी भएको श्रमशक्ति औद्योगिकक्षेत्रतर्फ आकर्षित भयो । साधारण वस्तुहरू उत्पादनगर्ने उद्योगबाट क्रमशः उच्च प्रविधियुक्त वस्तुहरू उत्पादनगर्ने उद्योगहरू स्थापना गरिए । कालान्तरमा प्रख्यात जापानी ब्राण्डहरूको विकास भयो । उत्पादनमा सुधार गर्नुका साथै अन्वेषण र नव-प्रवर्तनमा पनि लगानी बढाउँदै लगियो ।

तालिका १ : जापानी अर्थतन्त्रको ऐतिहासिक अवस्था

वर्ष	१९६२	१९७२	१९८२	१९९२	२००२	२०१२	२०१६
औसत आर्थिक वृद्धि दर (प्रतिशतमा)							
वार्षिक	९.०	८.४	३.३	०.९	०.१	१.५	१.७
औसत प्रतिव्यक्ति आम्दानी (अमेरिकी डलरमा)							
वार्षिक	६१०	२७१०	१०५००	३०५१०	३४७९०	४९४८०	३८५२०
अर्थतन्त्रमा विभिन्न क्षेत्रको औसत वार्षिक अंश (प्रतिशतमा)							
कृषि	-	-	-	२.०	१.४	१.१	१.२
उद्योग	-	-	-	३४.५	३०.५	२७.१	३०.०
सेवा	-	-	-	६३.५	६८.१	७१.८	६८.८

स्रोत: विश्व बैंक (२०१९). द वर्ल्ड बैंक डाटावेस ।

इतो, प्याट्रिक र वेन्स्टर्न (२००५) का अनुसार सन् १९७० को दशकमा इलेक्ट्रोनिकसको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा जापानले प्रभुत्व जमायो । पकेट रेडियो, रेकर्डर, वाकमेन, भिडियो गेममा जापानको पकड रह्यो । सिपियु चिपबाहेक अन्य इलेक्ट्रोनिक सामानमा प्रख्यात भएकोले जापानको आयस्तर विश्वमा सबैभन्दा उच्च भएको यस अवधिलाई जापानको इकोनोमिक मिराकल भनिन्छ ।

क्रमिक सुधार गर्दै लैजाने खाइजेन सिद्धान्त र सम्पूर्ण गुणस्तर व्यवस्थापन जस्ता व्यवस्थापनका विश्व विख्यात सिद्धान्त जापानमा विकास गरिए । यी सिद्धान्तको विकाससंगै जापानी उत्पादनको गुणस्तर उच्च बन्दै गयो । यसबाट उत्पादित सामानले विश्वमा प्रतिष्ठा आर्जन गर्नुका साथै उच्च गुणस्तरका ब्राण्डेड वस्तुहरू निर्यात गर्ने मुलुकको रूपमा ख्याति कमाउँदै जापान अमेरिकापछिको दोस्रो ठूलो अर्थतन्त्र बन्न सफल भयो ।

जापानी अर्थतन्त्रमा कृषि क्षेत्रको योगदान दुई प्रतिशतभन्दा कम र सेवा क्षेत्रको हिस्सा ठूलो भएकोले संरचनात्मक परिवर्तन भएको सजिलै देख्न सकिन्छ । हाल जापानको खुला अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको

ठूलो योगदान छ भने सरकारले शिक्षा, स्वास्थ्य, सिँचाई, यातायातजस्ता पूर्वाधारमा लगानी गरेको छ । एण्डरसन (२००२) का अनुसार सरकारले अर्थतन्त्रमा योजनाबद्ध ढङ्गले लगानी गर्नुका साथै खुला बजारलाई समेत प्रवर्द्धन गरेको हुनाले जापानी अर्थतन्त्रलाई प्लान ओरिएन्टेड मार्केट इकोनोमी पनि भनिन्छ ।

उच्च आर्थिक वृद्धिका कारणहरू

पहिलो कारण हो - नीतिगत तथा संस्थागत सुधार । फोर्सवर्ग (२०००) का अनुसार सन् १९३९ देखि सन् १९४५ सम्म चलेको दोस्रो विश्वयुद्धमा एलाइडपावर्सको जीतसँगै जर्मनी र जापान लगायत एक्सिस पावरको हार भयो । एक्काइस लाखभन्दा बढी जापानीहरूले युद्धमा ज्यान गुमाए, लाखौं घाइते भए । जापानी अर्थतन्त्र तहसनहस भयो । सामुराई घमन्ड र कमजोर छिमेकीलाई ज्यादती गर्ने उदण्डताले घुँडा टेक्यो । अमेरिकाले जापान अकुपाई गरेको अवधिमा जनरलम्याक आर्थरले जापानमा भूमिसुधार लागू गरे । विश्वमै सबैभन्दा सफल मानिएको यस भूमिसुधारले जमिन्दारीमात्र उन्मूलन गरेन, जोताहालाई जमिनको मालिक र जमिन्दारलाई उद्योगपति बनायो । उद्योगको विकाससँगै श्रमशक्तिको सम्मान गर्ने परिपाटी बसाइयो । म्याक आर्थरले जापानमा परम्परादेखि चलिआएको पारिवारिक कम्पनीको एकाधिकार निर्मूल पार्ने र श्रम सुधार गर्ने काम गरे । उत्पादनका साधनको गुणस्तर बढाउन भूमि, पूँजी र श्रमलाई सकारात्मक प्रभाव पार्ने गरी नीतिहरूमा सुधार गरिए । यसैगरी पुराना संस्थाहरूलाई नयाँले प्रतिस्थापित गरी जापानी संस्कार र आत्मा नमर्ने गरी संस्थागत सुधार गरियो ।

दोस्रो कारण हो - सामाजिक संरचना । एउटै खालको संस्कृति भएको सजातीय समाजका कारण जापानमा सामाजिक द्वन्द्व कम छ । परम्परागत जापानमा रहेका सामुराई, किसान, व्यापारी, बुराकुमिन र अमानव जस्ता जातीय तहका पिरामिडहरू भत्काएर छुवाछूतरहित समाजको निर्माण गर्ने कार्य जापानले सयौं वर्ष पहिले सम्पन्न गर्‍यो । यसले सामाजिक भेदभावको अन्त भएकाले जातजातिका नाममा द्वन्द्व हुने अवस्था जापानमा रहेन । कोरियन मूल र जापानी मूलका नागरिकहरूका बीच सानातिना विवाद र हेट स्पीच हुने जस्ता क्रियाकलाप यदाकदा अबै देखिए पनि अन्य मुलुकहरूको तुलनामा जापानमा जातीयताले कहिल्यै पनि प्रश्रय पाएन ।

तेस्रो कारण हो - उच्चतहको मानव पूँजीको विकास । प्रविधिमा आधारित उच्च सीपयुक्त मानव पूँजीको कारण जापानको विकास सम्भव भएको हो । जापानभन्दा धेरै स्रोत र साधन भएका मुलुकहरूले जापानको जस्तो विकास गर्न सकेका छैनन् । खनिज पदार्थ र प्राकृतिक स्रोतको अभाव भएपनि उच्चस्तरीय मानव पूँजी निर्माण गर्न सफल भएकाले जापानको विकास शिखरमा पुग्यो ।

चौथो कारण हो - पश्चिमी सिकाई जापानी आत्मा । आर्थर (२००८) का अनुसार दोस्रो विश्वयुद्धको समाप्तिपछि जापानीहरूले आत्म-समीक्षा गरे । जापानलाई विनम्रताले मात्र अगाडि बढ्न सहज हुने विश्लेषण गरियो । स्कूल तहदेखि अनुशासन, अरुको सम्मान, आत्मालोचना, कडा मेहनत र लगनशीलता

सिकाइयो । अरूबाट राम्रा कुरा सिक्ने संस्कार बसाइयो । "जापानिज स्पिरिट, वेस्टर्न लर्निङ" वा "इस्टर्न इथिक्स, वेस्टर्न टेक्नोलोजी" भन्ने नारा बनाइयो । पश्चिमाहरू धेरै कुरामा अगाडि भएको विश्लेषण गरी उनीहरूबाट उच्च ज्ञान र सीप सिक्न जापानीहरूलाई अमेरिका पठाइयो । जापानीहरूले पश्चिमी राष्ट्रहरूबाट सिकेका कुरालाई जापानी परिप्रेक्ष्यमा लागू गरे । जुन जापानका लागि वरदान साबित भयो । कामिनागा (१९९८) का अनुसार वर्तमान जापान आफ्नो संस्कृतिलाई जोगाउँदै पूर्वीय सभ्यताको विशेषतालाई वैज्ञानिक प्रविधिमा केन्द्रित पश्चिमी सभ्यताका विशिष्टतालाई आत्मसात् गरी एसिया र पश्चिमी मुलुककाबीच सम्बन्ध सेतु भएर काम गर्ने प्रयत्न गर्दैछ ।

पाँचौ कारण हो - जापानको आर्थिक राष्ट्रियता । सुगियामा (२००५) का अनुसार जापानले नयाँ उद्योगहरूको संरक्षण, निर्यात प्रवर्द्धन, स्वदेशी वस्तुको प्रयोग, राज्यले उपलब्ध भएसम्म स्वदेशी उत्पादनमात्र खरिद गर्ने, अनुदानको माध्यमबाट उद्योगलाई प्रोत्साहन दिने जस्ता आर्थिक नीति अवलम्बन गर्‍यो । जापानले कृषि उपजलाई संरक्षण गर्ने नीति लिदै आर्थिक राष्ट्रवादलाई उदारवादी प्रणालीको विरोधी नभई सहयोगी नीतिको रूपमा प्रयोग गरेको छ ।

छैठौँ कारण हो - उत्तराधिकार कर (इनहेरिटेन्स ट्याक्स) । जापानमा उत्तराधिकार कर लगाउने गरिएको छ । यस करको दर सन् २०१७ मा सम्पत्तिको परिमाणको आधारमा १० प्रतिशतदेखि ५५ प्रतिशतसम्म थियो । पैत्रिक सम्पत्तिमा ठूलो कर लाग्ने भएकोले बाबु बाजेको सम्पत्तिमा भरपर्ने, सन्ततिका लागि जसरी पनि कमाउनुपर्ने तथा आफ्ना लागि कसैले गरिदिला भन्ने अवस्था नरहदा श्रमशक्तिको भरपूरसदुपयोगबाट अर्थतन्त्रको विस्तार गर्दै जापानीहरूलाई स्वावलम्बी बन्नसमेत यसले मद्दत गर्‍यो ।

आर्थिक मन्दीको अवस्था

कुनै पनि अर्थतन्त्रमा सधैं तेजीको अवस्थामात्र रहदैन । विकसित अर्थतन्त्रमा त भन् शिखरमा पुगेर त्यसमा अडिरहने सम्भावना कम हुन्छ । जापानी अर्थतन्त्रमा पनि उच्च आर्थिक वृद्धि र आर्थिक समृद्धिपछि आर्थिक मन्दीको अवस्था आएको देखिन्छ । कोडेन र जयसूर्या (२०१६) का अनुसार सन् १९८५ मा अमेरिकाले आफ्नो मुद्रा निकै महङ्गो भएकोले निर्यात प्रवर्द्धन हुन नसकेको महसुस गरी न्युयोर्कमा जापान, जर्मनी, इङ्ल्याण्ड र फ्रान्ससँग प्लाजा एकर्डमा हस्ताक्षर गर्‍यो । यस सम्झौता अनुसार जापान लगायतका सम्झौताका पक्षधर राष्ट्रहरूले अमेरिकी डलरसँग आफ्नो मुद्राको मूल्य बढाउनुपर्ने (करेन्सी एप्रिसिएसन) अवस्था भयो । यसपछि जापानले मुद्राको मूल्य अधिमूल्यन गर्‍यो र जापानी येनको भाउ रक्रेटको गतिमा बढ्यो । थोरै अवधिमा १ अमेरिकी डलरको २६० येनबाट १ अमेरिकी डलर बराबर १५० येन हुने अवस्था देखा पर्‍यो । यसबाट अमेरिकामा बण्डडेफिसिटको अवस्था र जापानमा पूँजी ओइरिने अवस्था एकैसाथ देखा पर्‍यो । तर जापानी मुद्राको मूल्य बढेकाले जापानको निर्यात भने घट्न थाल्यो ।

बैंक अफ जापानले न्यून व्याजदर नीति र मौद्रिक सहजीकरण लगायतका माध्यमबाट विस्तारकारी मौद्रिक नीति अवलम्बन गर्‍यो । यसबाट स्टक मार्केट र जग्गाको भाउ बढ्न थाल्यो । जग्गा जमीनको

भाउ कहिल्यै घट्दैन भन्ने भ्रम जनमानसमा परेको र यसका अन्य जोखिमको विश्लेषण नभएको कारण रियल स्टेटमा लगानी बढ्दै गएकाले जग्गा जमीनको भाउ आकासिन पुग्यो । यस अवधिमा टोकियोको एउटा सानो घर बेच्दा अमेरिकामा धेरैवटा घरजग्गा किन्न सकिने स्थिति थियो । सिरचुका (२००५) का अनुसार बैङ्कहरूले जोखिमको पर्बाह नगरी तत्काल बढी नाफा कमाउन रियल स्टेटमा लगानी बढाउँदै लगे । बैङ्क, संस्था र व्यक्ति कसैले पनि जोखिम व्यवस्थापन गर्ने पक्षमा ध्यान दिन सकेनन् । यो अवस्था सन् १९९० सम्म रह्यो र जग्गाको मूल्य चरमचुलीमा पुग्यो । त्यसपछि मात्र सरकारले यो सम्पत्ति फुलेको (एसेट बबल) हो भन्ने महसुस गर्‍यो । मुद्रायुद्ध, मौद्रिक सहजीकरण तथा क्रेडिटमा भएको विस्तार आदिको कारण सन् १९८७ - १९९० मा जापानको अर्थतन्त्र सुन्निएको जस्तो तवरले एकदमै विस्तार भएको अवस्थालाई फोकाजस्तो इकोनोमी (बबल इकोनोमी) भनिन्छ । जुन फोका फुटेपछि वास्तविक अवस्थामा फर्कन्छ । जापानमा पनि फोका फुटेपछि अर्थतन्त्र वास्तविक रूपमा सबल भएको नभएर सम्पत्तिको मूल्य अत्यधिक बढेर सबल जस्तो देखिएको भान भएको कुरा सतहमा देखा पर्‍यो ।

त्यसपछिको अवस्थालाई मध्यनजर गरेर जापान सरकारले बैङ्क अफ जापानलाई संकुचित मौद्रिक नीति अवलम्बन गर्न निर्देशन दियो । सन् १९९० तिर पोका फुटेपछि (बबल ब्रस्ट) शेयर बजारको निकै सूचकाङ्क एक वर्षको अवधिमा आधाभन्दा बढीले घट्यो । त्यसपछि जग्गाजमिनको भाउपनि नराम्रोसँग घट्न थाल्यो । बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूले रियलस्टेटमा गरेको लगानी खराब कर्जामा परिणत भयो । त्यसपछि अधिकांश बैङ्कहरू टाट पल्टिन पुगे । यसबाट जापानको वित्तीय प्रणाली र अर्थतन्त्रमा ठूलो क्षति हुन पुग्यो । यसैगरी जनतामा निराशा छायो र लगानी गर्ने उत्साहसमेत समाप्त भयो । कम्पनीहरू जोम्बी कम्पनीमा परिणत हुँदै कि त टाट पल्टिए कि त सरकारले अनुदान दिएर उकास्नु पर्ने अवस्थाको सृजना भयो ।

कालेन र ओष्ट्री (२००४) का अनुसार फोका अर्थतन्त्रको अवसानपछि जापानमा आर्थिक वृद्धि विस्तारै ओरालो लाग्न सुरु भएको देखिन्छ । उच्च आर्थिक वृद्धिको अवस्थाबाट जापानको आर्थिक अवस्था खस्कन सुरु भएको र एक दशकसम्म निकै प्रभावित भएर मन्दीको अवस्थामा पुगेको सन् १९९१ देखि सन् २००० सम्मको अवधिलाई जापानको हराएको दशक (जापान्स लष्ट डिकेड) पनि भनिन्छ । त्यसपछि जापान सरकारले आर्थिक सुधारका प्रयास थाले पनि सन् २००१ को अमेरिकाको ट्वीन टावरमा भएको आतङ्ककारी हमलापछि पनि खासै प्रगति हुन नसकी सन् २००१ देखि सन् २०१० सम्म लम्बिएको र यस २० वर्षको अवधिलाई लस्ट २० इयर्स तथा लस्ट स्कोरसमेत भन्ने गरिएको पाइन्छ (विकीपीडिया, २०१९) । सन् २००८ मा अमेरिकामा शुरु भएको आर्थिक मन्दीले जापान लगायत सम्पूर्ण विश्वमै असर पारेकोले त्यसपछि पनि जापानी अर्थतन्त्रमा सुधार हुन सकेन । सन् २०१२ देखि प्रधानमन्त्री सिन्जोआवे मुद्रा संकुचनको अवस्था (डिफ्लेसन) र जापानी अर्थतन्त्रको सुधारका लागि जुधिरहेका छन् । मूल्य र ज्याला बढ्न सकेका छैनन् । आवेनोमिक्स, इकोनोमिक एरोजजस्ता नीति लागू गरेपनि जापानी अर्थतन्त्रमा सुधारका लक्षण अबै देखा परेका छैनन् ।

जापानको अर्थतन्त्रमा अल्पकालीन मन्दी मात्र नभएर दीर्घकालीन संरचनात्मक समस्या देखा पर्न सुरु गरेको सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञहरूको दाबी छ । योसिनो र ताघिजादेस (२०१७) ले यसरी जापानको अर्थतन्त्रमा संरचनात्मक समस्याहरू देखा पर्नुका विभिन्न नीतिगत तथा व्यवहारगत कारणहरूको व्याख्या गरेका छन् जसमा रियलस्टेटमा गरेको लगानी, जेष्ठ नागरिकहरूको बढ्दो संख्या र अनुसन्धान तथा विकासमा लगानी कम गर्दै जानु आदि प्रमुख हुन् ।

आर्थिक मन्दीका कारणहरू

पहिलो कारण हो - घरजग्गा (रियल स्टेट) मा आवश्यकताभन्दा बढी अत्यधिक लगानी हुनु । घरजग्गाको मूल्य सधैं बढिरहन्छ भन्ने भ्रमले घरजग्गामा अत्यधिक लगानी भएको कारण सम्पत्तिको मूल्य अवास्तविक तवरले बढ्नु र यो उत्पादनशील क्षेत्र नभएकोले यसले रोजगारी सृजना नगर्ने र पूँजी चलायमान नभएकोले अर्थतन्त्रमा गुणक प्रभाव पर्न नसकी आर्थिक वृद्धिलाई सहयोग नगर्ने अवस्था पैदा हुनु ।

दोस्रो कारण हो - बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूले जोखिम व्यवस्थापनतर्फ ध्यान नदिनु । बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूले जोखिम व्यवस्थापनतर्फ ध्यान नदिई क्षणिक नाफाकालागि रियल स्टेटमा लगानी बढाउनु र कालान्तरमा टाट पल्टनु । यसबाट वित्तीय संस्थाहरूमा बजार असफलताको अवस्था देखिनु । पछिल्लो चरणमा पनि जापानका बैङ्कहरूले वासेल पूँजी आवश्यकता पूरा गर्ने नाममा साना र मझौला व्यवसायलाई लगानी गर्न हिचकिचाउनु र यसबाट पूँजी निर्माणको अवस्था कायम हुननसक्नु ।

तेस्रो कारण हो - जापानमा जेष्ठ नागरिकहरूको संख्या बढ्दै जानु । कामगर्ने भन्दा निवृत्तिभरण खाने उमेरका मान्छेको संख्या तीव्र गतिमा वृद्धि भएका कारण जापानको अर्थतन्त्रमा गतिशीलता पैदा हुन सकेको छैन । यसका साथै जापानले धेरै ढिलो गरेर हालैमात्र विदेशी कामदार जापानमा रोजगारीका लागि लैजाने नीति अवलम्बन गरेको छ । उत्पादनका साधनमध्ये सबैभन्दा महत्वपूर्ण र सक्रिय साधनको रूपमा रहेको श्रमशक्तिको अभावमा अर्थतन्त्रको अवस्था राम्रो नहुनु अस्वाभाविक होइन ।

चौथो कारण हो - स्थानीय सरकारले केन्द्रीय सरकारको अनुदानमा भरपर्नु । स्थानीय सरकारले केन्द्रबाट आउने अनुदानको मुख ताकेर बस्ने र आफ्नै पहलमा राजस्व वृद्धि गर्ने उत्प्रेरणामा कमी आएको छ ।

पाँचौँ कारण हो - नवप्रवर्तन र प्रविधिमा लगानी कम हुँदै जानु । जापानमा विगतमा जस्तो नवप्रवर्तन र नयाँ प्रविधिको विकास र अनुसन्धानमा गरिने लगानी घट्दै गएको छ । नयाँ प्रविधिको विकासले बजारमा ठूलो माग सृजना गर्ने भएकोले विकसित अर्थतन्त्रमा आर्थिक वृद्धि ल्याउँछ । जापान यसपक्षमा पछि पर्दै गएको छ ।

छैठौँ कारण हो - जापानको नयाँ पुस्तामा निराशा हुनु । पश्चिमाहरूको जस्तो जीवन शैली नक्कल गर्न खोज्ने तर जापानको परम्परागत समाजको संरचना भित्रबाट यो सम्भव नहुने भएकोले युवाहरूमा

निराशा छाएको छ । भनेजस्तो रोजगारी नपाउनु, चीन र कोरियासंग चर्को प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्ने अवस्था, उत्तर कोरियाले बेला बेलामा दिने धम्की, अमेरिकी सेनाको उपस्थिति, पारिवारिक जीवन र परामर्शको अभावका कारण आत्महत्या गर्नेतर्फ सोच्नेजस्ता कारण राष्ट्र निर्माणको चिन्तन विगतको पुस्ताको तुलनामा कम हुँदै जानु ।

नेपालको आर्थिक स्थिति

नेपालको सन् २०१९ को प्रतिव्यक्ति आय करिब १०३५ अमेरिकी डलर छ । सन् २०१०-२०१९ को औसत प्रतिव्यक्ति आय ७५५ अमेरिकी डलर छ । यस अवधिको औसत आर्थिक वृद्धिदर ५.१ प्रतिशत रहेको छ । हालैका वर्षहरूमा आर्थिक वृद्धि राम्रो देखिए पनि बिगतमा नेपाली अर्थतन्त्रको वृद्धिदर न्यून रहेको तथ्याङ्क छ (हेर्नुहोस् तालिका २) । सन् २०१९/२० मा आर्थिक वृद्धिदर करिब ७ प्रतिशत हुने अनुमान गरिएको छ ।

तालिका २ : नेपालको ऐतिहासिक आर्थिक अवस्था

वर्ष	१९६०-७०	१९७० -८०	१९८० - ९०	१९९०-२०००	२०००-१०	२०१०-१९
औसत आर्थिक वृद्धि दर (प्रतिशतमा)						
वार्षिक	२.५	२.६	४.१	४.८	४.१	५.१
औसत प्रतिव्यक्ति आम्दानी (अमेरिकी डलरमा)						
वार्षिक	५०	११०	१६०	२१०	३१०	७६६
अर्थतन्त्रमा विभिन्न क्षेत्रको औसत वार्षिक अंश (प्रतिशतमा)						
कृषि	६५	६४	५०	३९	३६	३१
उद्योग	९	८	१२	२१	१६	१३
सेवा	२६	२८	३८	४०	४८	५६

स्रोत: विश्व बैंक (२०१९). द वर्ल्ड बैंक डाटावेस ।

नेपालमा कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको करिब ८८ प्रतिशत उपभोगमा खर्च भई १२ प्रतिशतमात्र बचत हुने भएकोले बचत र लगानीको अन्तर ठूलो छ । लगानीको लागि पूँजीको अभावमा बाह्य स्रोतमा भरपर्नुपर्ने अवस्था छ । नेपालमा हालसम्म एसएलसी र एसइइ योग्यता भएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या कूल जनसङ्ख्याको करिब १० प्रतिशत छ । जुन एकदमै न्यून हो । यसबाट एकातिर पूँजीको अभाव छ भने अर्कोतर्फ सीपयुक्त मानव स्रोतको पनि अभाव छ ।

नेपाली अर्थतन्त्रमा अझ पनि कृषिक्षेत्रको योगदान करिब एक तिहाइ छ (हेर्नुहोस् तालिका २) । उद्योगक्षेत्रको योगदान घट्दै जाँदा सेवाक्षेत्रको योगदान बढे पनि अर्थतन्त्रमा संरचनागत परिवर्तन हुन बाँकी छ ।

जापानमा जस्तै अनुत्पादक मानिने रियल स्टेटतर्फ नेपालमा पनि ठूलो लगानी भएको छ । विश्वबैंङ्क (२०१९) को तथ्याङ्क अनुसार नेपालमा सन् २०१८ मा ७ विलियन अमेरिकी डलर बराबरको विप्रेषण भित्रिदा करिब ३ विलियन बराबरको विप्रेषण बाहिरिएको छ । तसर्थ, विप्रेषणको मात्र भर नपरी पूर्वाधार निर्माण, मानव स्रोत निर्माण र उत्पादनशील क्षेत्रमा ठूलो लगानी बढाउनु आवश्यक देखिएको छ ।

सन् १८१६ को सुगौली सन्धिपछि ब्रिटिस आर्मीमा नेपालीहरू जान थालेपछि नेपालमा वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रचलन शुरू भएको देखिन्छ । यसै प्रचलनलाई मध्यनजर गर्दै शताब्दी पुरुष श्रीसत्यमोहन जोशीले नेपाली समाजमा धेरै पहिला चलेको एउटा भनाइ उद्धरण गर्नु भएको छ- गाई पाल्यो बाघको लागि, छोरा पायो जर्मनसँग लड्नको लागि । ब्रिटिस तथा अन्य सेनामा गएर होस् वा वैदेशिक रोजगारीको विप्रेषण आयबाट नेपाली अर्थतन्त्रमा ठूलो मात्रामा विदेशी मुद्रा प्राप्त भइरहेको छ । नेपाल र जापानबीच पनि नेपाली श्रमिक जापान लैजाने सम्बन्धमा सम्झौता भइसकेको छ । तथापि विप्रेषणको मुख्य अंश उपभोगमा जाने गरेकोले दीर्घकालीन विकासका सन्दर्भमा भने यो दिगो विकल्प होइन ।

नेपालले सिक्नुपर्ने पाठ

सन् १९५६ सेप्टेम्बर १ मा कूटनीतिक सम्बन्ध स्थापना भएदेखि नै जापानले नेपालको विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । यसको अलावा धार्मिक सांस्कृतिक पक्षहरूमा नेपाल र जापानबीच धेरै समानता रहेको छ । नेपालसँग तुलना गर्दा जापान क्षेत्रफलमा करिब ३ गुणा, जनसङ्ख्यामा करिब ५ गुणा र अर्थतन्त्रको आकारमा करिब ३०० गुणा ठूलो छ । जापानमा राजनीतिक परिवर्तनलाई संस्थागत गर्न सत्तरी वर्ष लागेको थियो । नेपालमा हाल सन् १९९० पछि २९ वर्ष मात्र भएको सन्दर्भमा नेपालको राजनीतिले अवश्य पनि समयक्रममा परिपक्वता प्राप्त गर्नेछ ।

जापान र नेपालको आर्थिक विकासको गति र प्रक्रिया भिन्न छन् । नेपालको तुलना जापानसँग गर्नामिले अवस्था छैन । तथापि सकारात्मक कुरा सिकेर लागू गर्ने र नकारात्मक कुराबाट पाठ सिक्ने हकमा जापानबाट नेपालले धेरै कुरा सिक्नसक्छ । जापानीहरूको देशप्रतिको प्रतिबद्धता, कामप्रतिको लगनशीलता, कार्यप्रक्रियामा व्यावसायिकता र व्यक्तिगत तवरमा इमान्दारीताजस्ता अभ्यास नेपालले सिक्नुपर्छ ।

यसको अलावा जापानको मन्दीबाट पनि नेपालले ठूलो पाठ सिक्नुपर्ने हुन्छ । घरजग्गाको कारोबार नेपालमा पनि अस्वाभाविक बढेको छ । वास्तविकभन्दा नियोजित तवरले भाउ बढेको र उत्पादनशील क्षेत्रतिर जाने लगानी रियल स्टेटमा गएको तथा गार्हस्थ्य माग धान्नसक्ने आन्तरिक उत्पादन नभएको कारण आयातमुखी उपभोक्तावादी प्रवृत्ति हाबी भएको छ । विप्रेषण आयबाट प्राप्त भएको रकम विदेशी बस्तु तथा सेवाको आयात मार्फत् विदेशतिरै गएको छ । तसर्थ, यसतर्फ हामीले ध्यानदिनु आवश्यक छ ।

पश्चिमाहरूले बौद्धिक कुराहरूमा (अनुसन्धान र विकास) बढी जोड दिए भने जापानीहरूले सामाजिक पक्षहरू (सामाजिक सद्भाव, समूहगत कार्य, अनुशासन, एकता) आदिमा जोड दिए । मेजी युगबाट करिब ६० वर्ष लगाएर जापानले आफ्नो शिक्षा प्रणालीलाई राम्रो बनायो, नीतिगत सुधारहरू गन्यो र त्यसपछि सामाजिक सुरक्षा व्यवस्था बलियो बनायो । हाल जापानमा स्थायी रोजगारी गर्नेहरूको तलवभत्ताको करिब ४३ प्रतिशत सामाजिक सुरक्षा (बीमा तथा आकस्मिक) मा जान्छ । जसले जापानीहरूको भविष्यलाई सुनिश्चित बनाएको छ । नेपालमा पनि हालैका वर्षहरूमा सामाजिक सुरक्षा प्रणालीले सबैको ध्यान तानेको छ र समय क्रममा यसलाई उन्नत बनाउन जापानबाट धेरै कुरा सिक्न सकिन्छ ।

जापानको सामाजिक परिवेशभन्दा भिन्न हामीले अनेकतामा एकता र विविधता व्यवस्थापनबाट विकास खोज्नुपर्ने अवस्था छ । नेपालमा पानी र हिमाल, हेरिटेज, कठिन परिश्रम गर्ने युवाशक्ति, सहनशील जनता जस्ता स्रोतहरू छन् । यी स्रोतहरूको उपयोगमा ध्यान दिनुपर्छ ।

जापानसँग नेपालले आर्थिक सहायता लिदै आएको भएपनि आर्थिक सम्बन्ध भने बनाउन सकेको छैन । व्यापार, लगानी र पर्यटन बढाउन सकेमात्र आर्थिक सम्बन्ध कायम गर्न सकिन्छ । नेपाल बुद्ध धर्मको थलो भएको कारणले जापानले नेपाललाई महत्व दिएको छ । नेपालले जापानसँग आर्थिक सम्बन्ध बनाउन निर्यात गर्न सकिने गुणस्तरीय र जैविक उत्पादनमा जोड दिनुपर्छ । साथै उल्लेख्य लगानी र पर्यटन भित्र्याउन पहल गर्नुपर्छ ।

जापानीहरूले नेपालमा ह्याविट र प्राक्टिस भएको तर ट्रेडिसन नभएको भन्ने गरेका छन् । ट्रेडिसन बनाउन नसक्दा विकासको क्रममा सांस्कृतिक पक्षहरू हराएर जाने सम्भावना रहन्छ । तसर्थ, विकास गर्दा नेपाली आत्मा बचाएर राख्नुपर्ने चुनौती हामीमा छ । पारिवारिक तथा सामाजिक संरचना नेपालीहरूको राम्रो भएकोले विकासको क्रममा यी संस्थाहरूलाई बिग्रन नदिनेतर्फ ध्यानदिनु आवश्यक छ ।

निष्कर्ष

पूँजीसँगै सीप भित्र्याउने उद्देश्यकासाथ नेपालले हाल ब्रेन गेन नीति अख्तियार गरेको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा नीतिगत तथा संस्थागत सुधार गर्दै मानव पूँजीको उपयोगबाट समृद्धि हासिल गरेको जापानी अनुभवबाट नेपालले धेरै कुरा सिक्नुपर्ने छ । विशेषगरी एकता, गम्भीरता, लगनशीलता, धैर्यता, इमान्दारीता, विनयशीलता, स्वावलम्बन, देशप्रेम र कठिन परिश्रम गर्ने संस्कृति जापानबाट नसिकी नहुने गुणहरू हुन् । यसका साथै पूर्वाधार विकास, सामाजिक सुरक्षा र रियल स्टेट जोखिम व्यवस्थापनका सम्बन्धमा पनि जापानको उदाहरणबाट नेपालले पाठ सिक्नुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

- आइएमएफ (२०२०) । वर्ल्ड इकोनोमिक आउट लुक । वासिङ्गटन डिसि: आइएमएफ ।
- आर्थर, अलेक्ज्याण्डर । (२००८) । द आर्क अफ जापान्स इकोनोमिक डिभालोपमेण्ट । न्यूयोर्क: रुटलेज ।
- इतो, टि., प्याट्रिक, एच. रवेन्स्टेन, डि. इ. । (२००५) । रिभाइभिङ्ग जापान्स इकोनोमी । क्याम्ब्रिज: एमआइटी प्रेस ।
- इतो, ताकातोसी । (२००९) । द जापानीज इकोनोमी । लण्डन: द एमआइटी प्रेस ।
- एण्डरसन, कुर्टिस । (२००२) । अ सर्ट हिष्ट्री अफ जापान । क्यान्वेरा: सिल्कवर्म बुक्स ।
- कामीनागा, जेन्जी । (१९९८) । एसियाको वैभव । काठमाण्डौ: जुसान ।
- कालेन, टि. र ओष्ट्री, जे. डि. । (२००४) । जापान्स लष्ट डिकेड: पोलिसिज फर इकोनोमिक रिभाइभल । वासिङ्गटन: इन्टरनेसनल मनिटरी फन्ड ।
- कोडेन, डब्लु. एम. र जयसूर्या, सि. । (२०१६) । द जापनिज म्याक्रो इकोनोमिक मिष्ट्री । वर्किङ्ग पेपर, क्यान्वेरा: अष्ट्रेलियन नेसनल युनिभर्सिटी ।
- गोर्डन, एन्डरु । (२००३) । अ मोडर्न हिष्ट्री अफ जापान । न्यूयोर्क: अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।
- फोर्सवर्ग, आरोन । (२०००) । अमेरिका एण्ड द जापनिज मिराकल च्यापेल हिल: द युनिभर्सिटी अफ नर्थ क्यारोलिना प्रेस ।
- फ्लाथ, डि. । (२०१४) । द जापानीज इकोनोमी । अक्सफोर्ड: अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।
- योसिनो, एन. र ताघिजादेश, एफ. । (२०१७) । जापान्स लष्ट डिकेड: लेसनस फर एसियन इकोनोमिक्स । मनिला: एडिवि इन्स्टिट्यूट ।
- वर्ल्ड बैंक । (२०१९) । द वर्ल्ड बैंक डाटा बैंक ।
- विकीपीडिया । (२०१९) । लष्ट डिकेड (जापान) । सिरचुका, एस. (२००५) । एसेट प्राइस बबल इन जापान इन द १९८०: लेसन फर फिनान्सियल एण्ड म्याक्रो इकोनोमिक स्टाविलिटी । रियल स्टेट इन्डिकेटर एण्ड फाइनान्सियल स्टाविलिटी । भोल । २११, पेज ४२-६२ ।
- सुगियामा, चुहेई । (२००५) । ओरिजिन्स अफ इकोनोमिक थट इन मोडर्न जापान । लण्डन: रुटलेज ।

डा. डमरुबल्लभ पौडेल - JUAAN का आजीवन सदस्य, JJWBGSP Scholar (२००५-२००७), MEXT Scholar (२०१०-२०१४), हाल नेपाल सरकार परराष्ट्र मन्त्रालय अन्तर्गत उपसचिव पदमा बहाल रही बिम्स्टेक सचिवालय, ढाका, बंगलादेशमा निर्देशक पदमा कार्यरत हुनुहुन्छ । ईमेल: dbpauldel@mofa.gov.np/dbpauldel@gmail.com